

NAGY BALÁZS

Hely- és kultúrtörténeti érdekességek Móricz Zsigmond *A kis vereshajú* című regénye tükrében

Móricz 1922-ben keletkezett munkája, *A kis vereshajú* nem tartozik az oeuvre ismeretesebb és olvasottabb darabjai közé, s az irodalomtörténet-írás hosszú időn keresztül mostohagyermekként kezelte. Áfra János 1969-es tanulmánya¹ részletesen feltárja a mű valóság alapját, és megpróbál magyarázatot találni a regény szokatlan zárlatára is, de elmélete után nagy űrt találunk, amit az elmúlt években Benyovszky Krisztián,² Sturm László³ és Szilágyi Zsófia⁴ próbáltak meg betölteni. A kisregény azonban még mindig tartogat izgalmas kérdéseket, hiszen tematikailag, poétikailag és stilisztikailag sem tekinthető sablonos alkotásnak, és akkor még nem beszéltünk a fölöttébb érdekes intertextuális vonatkozásairól. Tanulmányomban néhány hely- és kultúrtörténeti sajátosság felvillantását követően főként a szövegközi kapcsolathálóra szeretném helyezni a hangsúlyt, hiszen Móricz írása nemcsak azért különleges, mert két műnemre nyit horizontot, hanem azért is, mert a két műnemem túl több szöveget és műfajt hoz játékba, tágabb teret engedve az értelmezői tevékenységnek, helyenként már-már ösztönművészeti élményben részesítve a befogadót.

A kisregény témája egy 1898-as műkedvelő színi bemutató, pontosabban az érrel való felkészülés, hiszen a valóságban megtartott előadásról a Móricz-mű már nem számol be. Amiről a körülbelül 80 oldalon képet kapunk, az a helyszín bemutatása némi szociográfiával „fűszerezve”, a szereplőválogatás folyamata, és a szerepek tanulmányának, illetve a próbáknak az időszaka. Közben feltárulnak etnikai viszonyok, generációk látásmódja közötti különbségek, megidéződik a történelmi múlt – az egyéni keresztül a nemzeté is –, s nem felejtkezhetünk el a szerző személyes érintettségéről és ennek regénybeli vetületéről, hiszen az egykori valós előadás főszerepét az akkor 16. éves Holics Janka, Móricz későbbi felesége játszotta.

¹ ÁFRA JÁNOS: Móricz Zsigmond *A kis vereshajú* című regényének valóság alapja. Irodalomtörténet, 1969. 1. sz. 172–181.

² BENYOVSZKY KRISZTIÁN: Fosztogatás – Móricz-elemzések. Pozsony, 2010. Kalligram, 181.

³ STURM LÁSZLÓ: A vég előtti idő szépsége: Móricz Zsigmond: *A kis vereshajú*. In: Varietas Europica Centralis – Tanulmányok a 70 éves Kiss Gy. Csaba tiszteletére. Szerk. Ifj. Bertényi Iván – Géra Eleonóra – Mészáros Andor. Budapest, 2015. ELTE Eötvös Kiadó. 369–380.

⁴ SZILÁGYI ZSÓFIA: Pályakezds a pálya közepén? Móricz *A kis vereshajú* című regénye a Színházi Életben. In: Pályakezds, karrierút, irodalomtörténet – Tanulmányok. Szerk. Radnai Dániel Szabolcs – Rétfálvi P. Zsófia – Szolnoki Anna. Pécs, 2021. Verso Folyóirat.

Ahogy a nyitó fejezet címében szerepel, a helyszínül szolgáló „Csengő város”, a regénybeli Klopacska annak a Mecenzéfnak feleltethető meg, ahová Holicsék az édesapa bányatisztviselői munkája okán költöztek. A kicsiny németnyelvű mánta közösség hármorkovácsok alapította városkája az egész kassai régió egyik legismertebb történeti települése.⁵ Jelentőségét, illetve a mű interpretációjában játszott szerepét az is növeli, hogy a felvidéki bányaváros a regénybeli történelem idején még Magyarország része, a mű megírásakor viszont már egy Trianon által elszakított terület. Sturm szerint az egész művet „döntően határozza meg az országvesztés tapasztalata”, s valójában a regény zárata is ezzel magyarázható.⁶ A mai Magyarországon már keveseknek mond valamit a később Alsó- és Felsőmecenzéfből, valamint Luciabányából egyesített település neve, talán a fővárosiak előnyben vannak ebből a szempontból, hiszen Budapesten utca őrzi a nevét, emlékeztetve arra, hogy a bécsi döntés idején az eredetileg német telepesek által lakott város mindent megtett, hogy magyar fennhatóság alá kerüljön. Bármennyire is magyar érzelműek voltak a mánták, törekvéseik nem jártak sikerrel, és az 1880-as években az amerikai kivándorlási hullámmal kezdődő lejtmenet a XX. században tovább folytatódott, a regény megírásának idejére a város egyre nehezebb helyzetbe került. Az olcsó, gyári mezőgazdasági eszközök, szerszámok megjelenése a vashámorok többségének végét jelentette, a megélhetés nehézkessé vált.⁷

A Felső-Bódva völgyének települései fénykorukban gazdasági és kulturális szempontból is meghatározóak voltak az országban. A közeli Szomolnok például a XVIII. század végén több mint hatezer lakossal rendelkezett, prosperáló bányái, pénzverdéje, forgószínpados színháza és pazar könyvtára volt. Ma egy alig ezerfős, isten háta mögötti helynek tűnik. A szomszédos Stósz szintén egy letűnt világ tanúja, ma már a város minősítés sem érvényes rá. Híres szülőtte az író, publicista, kritikus Fábry Zoltán, a feledésre ítélt stószai remete. Vagy említhetnénk Stószfürdőt, a klimatikus gyógyhelyet, 1883-ban nyílt fürdőjének vendégeit naponta zenekar szórakoztatta, rendszeresek voltak a táncmultságok és a hangversenyek, színháza 300 férőhelyes nézőtérrel rendelkezett, állítólag pesti, kassai és kolozsvári művészek egyaránt felléptek itt. A színpad megnyitásáról és az első előadásról a *Színházi Élet* című folyóiratnak az a száma adott hírt, amely elkezdte Móricz kisregényének a folytatásokban való közlését.⁸ A vajdaságiak körében is népszerű volt ez a hely, 1911 nyarán fürdőorvosként itt dolgozott Csáth Géza. Érdekesség, hogy a kimerült idegrendszerű József Attilát 1937 telén ide szeretnék volna hozni a barátai.⁹

A Kassától 30 km-re nyugatra fekvő Mecenzéfen egykor meghaladta a százat a kovácsműhelyek száma, az itt készült termékek a Balkán és Nyugat-Európa piacain is jelen voltak.¹⁰ Móricz így állít ennek emléket a szövegében: „Híres is volt ez a kis város, egész Magyarországon. Az alföldi paraszt, ha bement a bótba, csak klopacsikai kapát

⁵ TAMÁSKA MÁTÉ: Kassa-vidék településképei. Pozsony, 2013. Kalligram, 281.

⁶ STURM, 2015. 370.

⁷ BODNÁR MÓNIKA: Etnikai és felekezeti viszonyok a Felső-Bódva völgyében a 20. században. Komárom–Dunaszerdahely, 2002. Fórum Társadalomtudományi Intézet, 61.

⁸ Színházi Élet, 1922. 39. sz. 27.

⁹ SZÁNTÓ GYÖRGY: József Attila Prágában. Irodalmi Szemle, 1975. 4. sz. 290–293.

¹⁰ TAMÁSKA, 2013. 281.

keresett, s a rettentő nagy tengerfeneket, a nagy magyar Alföldet minden tavasszal klopacscai ásóval forgatták meg.”¹¹ De hogy honnan jön a mikszáthi műből, *Az aranykissasszony*ból is ismerős Klopacska elnevezés, annak megválaszolására segítségül hívhatjuk a német nyelvet, hiszen a klopfen (ütni, verni) ige származéka arra a riasztófára vagy lármafára utal, amit fakalapáccsal vertek a bányászok veszély esetén. A szlovák nevén klopacsckának nevezett jelzőeszköz minden aknaszájnál ott lógott, néhány bányászvárosban, így Selmeceen is külön erre a célra épített toronyban helyezték el, innen a tulajdonnevesült Klopacska változat, ami a selmecebányai zsindeletetős harangtornyot jelöli. A bányásztemetéseken szerephez jutó fájdalmas hangja a szájhagyomány szerint a magyar szabadságharcok során fontos szerepet játszott a toborzásokban.

Móricz azt írja a művében, hogy „... a vaskereskedés a klopacscai ipar forrása s levezető csatornája. Bányáik nincsenek, a vasat nyers állapotban, de készen veszik, rúdvasat, tömbvasat...”¹² A sorok nyilván Alsó-Mecenzéfre vonatkoznak, ahol tényleg alárendelt szerepet játszott a bányaművelés, a bányák az akkor külön településnek számító Felső-Mecenzéf és Luciabánya környékén voltak. Ahogy ezek a valóságban is elkülönültek (az említett települések 1960-ban egyesültek, majd 1999-ben Felsőmecenzéf újra önállósult), úgy a műben az író is megkülönbözteti a Holicsékről mintázott Kraudyék lakhelyét, Felső-Klopacskát és a regénybeli műkedvelő előadásnak helyet adó Alsó-Klopacskát. Jól jellemzi az említettek közötti viszonyokat a mű alábbi mondata: „Fent Ó-Klopacskán, ahol a vasbánya volt, semmit sem tudtak arról, hogy mi van Alsón.”¹³ Az idézett részből Kraudy András sorsán keresztül képet kapunk egy bányatisztviselő megpróbáltatásairól, ami szintén nem alapok nélküli, Holicsék ekkori életkörülményei alátámasztják a leírtakat. Móricz sokat meríthetett Janka élménybeszámolóiból és visszaemlékezéseiből, de a sógorával történt beszélgetések szintén tágíthatták a témával kapcsolatos ismereteit, hiszen Holich Jenő tisztviselő volt az ózdi vasgyárban, amit Móricz megtekintett, és járt a Rozsnyó környéki üzemekben is, s ezek a tapasztalatai szintén visszaköszönnek az 1923-ban megjelent, a bánya és a gyár regényeként emlegetett *Jó szerencsét!* című művében.

A „mecenzéfi-klopacscai” kulturális életről nem sok minden derül ki a regényből, az viszont valószínűsíthető, hogy nem ez volt az első műkedvelő előadás a városban, hiszen a primadonna szerepre először kiszemelt lányról az elbeszélő a következőket írja: „A lány öntelten nevetett. Hogy lehet azt elképzelni, hogy a városban valaki el merje játszani a *Vereshajút* öutána. Mikor őt tavaly majd megették, mikor eljátszotta a *Gyimesi vadvirágot*, majd széjjelszedték, a nótáit dalolták, az ablaka alatt éjjeli zenét adtak, s még a környéken, de még Iglón is híre lett a Kolacskovszky Birinek!”¹⁴ A *Gyimes vadvirág* Géczy István 1897-es népszínműve, mely pályadíjat nyert a millenniumi népszínmű pályázaton, később pedig filmváltozat készült belőle. A próbákról szóló részben az alábbiakat olvashatjuk: „Józsi már fent volt a színháznál, előrement,

¹¹ MÓRICZ ZSIGMOND: *A kis vereshajú – elbeszélések*, Budapest, 1954. Szépirodalmi Könyvkiadó, 13.

¹² I. m., 15.

¹³ I. m., 51.

¹⁴ I. m., 27.

hogy kisöpörtesse a termet¹⁵ – nyilván nem egy elsődleges funkciójában színháznak készült épületről, hanem a „Nagyvendéglő” különterméről volt szó, amely viszont méreteinél és kialakításánál fogva alkalmas lehetett ilyen programok megtartására: „Még ilyen óriási teremben Margitka sohasem volt, sokkal nagyobb volt, de sokkal nagyobb, mint az intézet díszterme, üres volt, a falon óriási nagy ablakok közt aranyrámás tükrök...”¹⁶ Egy másik helyen a mű egyik szereplőjének emlékeiben idéződik fel egy régebbi előadás: „...mert hiszen annak idején is volt színielőadás egyszer, a *Szökött katonát* játszották népdalokkal s tánccal”.¹⁷ Ahogy a *Felső-Magyarország-Kassai Szemle* alapján Áfra beszámol róla, *A vereshajú* előadására az „alsó-metzenzéfi” Nőegylet kezdeményezésére került sor. A vidéknek több helyszínén voltak ebben az időben nőegyletei és műkedvelő színtársulatai, s egyes iparoskörök, legényegyletek és iskolák is kapcsolatba hozhatóak a színpadi megjelenítés különböző formáival.¹⁸ A nem hivatalos színész elnevezésére használt *műkedvelő* szónak nem volt pejoratív értelme. A műkedvelő színjátszás társadalmi igényt elégített ki, „a közös művelődésnek és szórakozásnak fontos közösségépítő, szocializációs hatása volt.”¹⁹ A Móricz-mű jól szemlélteti, hogy már az előadás előkészületei mozgósították az egész közösséget. Nemcsak a darab szereplőinek jelentett ez élményt, hanem szinte az egész várost foglalkoztatta. Érdekes, hogy a regény szerint a darabválasztásban lényeges szempont az, hogy sok szerep volt benne, s így a közösség esetleg máskor mellőzött vagy korlátozott szereplési lehetőséget kapó tagjai nagyobb eséllyel jutottak funkcióhoz. A darabok betanítására és rendezésére leggyakrabban a helyi tanító vállalkozott,²⁰ ahogy a regényben ezt a szerepet betöltötte Glevitzky Józsi. Móricz őt ifj. Román Józsefről, Janka barátnőjének férjéről mintázta.

A népszínmű azért bizonyult alkalmasnak a műkedvelő előadásra, mert általában a kevésbé iskolázottak számára is követhető és megtanulható volt, s egyszerre szolgált szórakoztató és didaktikus célokat. A műfaj kb. 70 évig tartó honi sikere azt bizonyítja, hogy meghatározó társadalomtörténeti jelenségről van szó, melynek művelődéstörténeti hatása jelentős, hiszen, az egész „közép-európai térség, benne a magyar nyelvterület lakosságának értékrendszerét, identitástudatát, egy teljes korszak ízlését, hangulatát, sőt életérzését nagyban befolyásolta.”²¹ Már a műfaj legnagyobb hatású formálója, Szigligeti Ede észrevette, hogy „a magyar társadalom figyelme mind élénkebben fordul a nép felé, s mi sem volt természetesebb, mint az, hogy a színpad

¹⁵ I. m., 56.

¹⁶ I. m., 57.

¹⁷ I. m., 41.

¹⁸ CSÁKY KÁROLY: Vándorszíneszek, színtársulatok és a helyi színjátszás egy kisváros életében. 2020. Felvidék.ma. <https://felvidek.ma/2020/05/vandorszineszek-szintarsulatok-es-a-helyi-szinjatsz-as-egy-kisvaros-eletemben/> [2022.07.10.]

¹⁹ SZÓRÓ ILONA: A műkedvelő tevékenység közösségformáló szerepe az olvasókörökben. Kulturális Szemle, 2015. 1. sz. <https://www.kulturalisszemle.hu/3-szam/nemzetkozi-kitekintes/szoro-ilona-a-mukedvelo-tevekenyseg-kozossegformalo-szerepe-az-olvasokorokban> [2022.07.10.]

²⁰ I. m.,

²¹ CSEH GIZELLA: A népszínmű tündöklése és bukása – magyar művelődéstörténeti pillanatképek. Zempléni Múzsza, 2009/4. 38.

is – az eszmék egyik leggyorsabb terjesztője – megtegye a maga kötelességét.”²² A műfaj titkát legérzékletesebben talán mégis maga Móricz fogalmazta meg *A magyar színpad tradíciói* című tanulmányában: „Sem nem a tragédia lélekrázó orkánja, sem nem a bohóckodás üres pufogása, a népszínű a magas és mély, a felületes és a szívet rázó érzelmek összefonásával valami kellemes, mérsékelt középhangulatban tartja a nézőt...”²³

Az 1840-es években megjelenő színjátéktípus a megváltozott társadalmi körülményekkel összhangban folyamatosan alakult át, s a kezdetben irányzatos és társadalomkritikát is tartalmazó változat helyét átvette a stilizált, egyszerűbb szüzsével bíró típus. Nemcsak a funkcióban és a tematikában figyelhetünk meg módosulást, az ének és a tánc aránya is megnövekedett, aminek következtében a dráma hézagai, illetve a kisebb gonddal megírt szövegrészek kevésbé voltak nyilvánvalóak. Lukácsy Sándor megjelenése erre az időszakra esett, 1876-tól 22 éven át töltötte be a Népszínház főrendezői posztját. 207-et darabot rendezett, ötvennél többet írt, és színészként is fellépett. Pályájának legnagyobb sikere *A vereshajú*, amelynek bemutatója 1877-ben volt, és száznál több előadást ért meg. A művet német, román, szerb nyelvre is lefordították. A Népszínház ezzel a darabbal ünnepelte Lukácsy színészkedésének 40., színműírói pályájának 25., rendezői működésének 15. évfordulóját. Még a síremlékén is egy olyan felirat olvasható, mely legnépszerűbb művére utal: „Ami a szívének véres igazsága: / Gógösnek, bolondnak a szemébe vágja, / Ez a Vereshajú, képzelmed szülötte, / A poéta-lelked rejtőzik mögötte.”²⁴ Verő György *Blaha Lujza és a Népszínház* című munkájában így emlékezik rá: „Ha kell, két nap alatt megír egy darabot (megcselekedte!) s ha nem kell, akkor is ír, egyre ír s a vidéki műsorokon csak úgy hemzsegnek az alkotásai. ... Lukácsy a megtestesült, igazabban: megcsontosult rutin.”²⁵

A *Vereshajú*t szerte az ország színházaiban játszották, amit a fennmaradt színlapok tanúsítanak; a műkedvelő társulatoknak kedvelt darabja lett. Móricz kisregényében például a címszerepet játszó Margitkának azért sem tudnak vörös parókat küldeni Pozsonyból, „mert az (ottani) színház egyik első előadása éppen a Vereshajú lesz vendégszereplővel, s nem kockáztatják, hogy a postán elveszzen.”²⁶ Áfra János fentebb hivatkozott tanulmánya szerint „a kispesti műkedvelők műsorán is többször szerepelt az I. világháború előtti években”, s az ebben az időben Kispesten lakó, és a színház iránt érdeklődő fiatal Móricz valószínűleg megnézte az előadást, esetleg tanúja lehetett az előkészületeinek.²⁷ Az Ady-publicisztikát lapozgatva felfigyelhetünk rá, hogy újságíróként még ő is beszámolt a *Debreczeni Hírlap*nak egy *Vereshajú* előadásról. Ugyan a kor színikritikáival összhangban írása főként a színészi játékra fókuszál, a bevezetőben megjegyzi, hogy „a népszínmű-előadásokat nem a népszínműért, hanem a közönségért kívánjuk, mely a népszínművet mindig örömmel fogadja. S akárhogy is

²² GOMBOS ANDOR: A magyar népszínmű története. Mezőkövesd, 1933. Balázs Ferenc könyvnyomdája, 11.

²³ MÓRICZ ZSIGMOND: Tanulmányok I. Szerk. Szabó Ferenc. Budapest, 1978. Szépirodalmi Kiadó, 202.

²⁴ A felirat Rákosi Jenőnek, a kor neves publicistájának, irodalom- és színházszervezőjének tulajdonítható.

²⁵ VERŐ GYÖRGY: Blaha Lujza és a Népszínház Budapest színi életében. Budapest, 1926. Franklin Társulat, 134.

²⁶ MÓRICZ, 1954. 77.

²⁷ ÁFRA, 1969. 179.

ítéljük a népszínműről magáról, mégiscsak több értéket kell neki tulajdonítanunk az Aeneas papa-féle silányságoknál.”²⁸ (Az *Aeneas papa* – *A rendőrbíró* egy angol drámaíró munkája nyomán készült háromfelvonásos, Londonban játszódó bohózat, ami szintén ebben az időben szerepelt a Debreczeni Városi Színház műsorán.)

Kerényi Ferenc a népszínmű alakulástörténetét számba véve felhívja a figyelmet arra, hogy ebben a színpadi ihletésű műfajban mindig nagy szerep jutott a színészi játéknak.²⁹ A szinte naiv főtémájú *Vereshajú* sikeréhez nyilván hozzájárult az, hogy a nyitóelőadáson Soldosné, azaz Blaha Lujza játszotta a címszereplő Szilaj Kata szerepét. A „nemzet csalogánya” szinte fogalomává vált a műfajban. Szimbolikus szerepe összetett, amit Cseh Gizella megállapítása jól érzékeltet: „A színésznő személye a műfaj mércéjévé, ugyanakkor a műfaj halhatatlanságát biztosító, de egyben a fejlődést, valamint további átalakulást gátló tényezővé is vált.”³⁰ Blaha a szerepeit nem pusztán a maga adottságára formálta, hanem helyenként a saját egyéniségére íratta, s az írók egy részét az a szándék irányította, hogy Blahára írjanak jó szerepet. Nemcsak a színpadi szerzők számára vált a magyarság színpadi jelképévé, Jókai, Mikszáth vagy éppen Juhász Gyula is rajongott érte. Móricz egy nyári találkozás emlékét felidézve a *Pesti Hírlap*ban így írt róla: „Egy kis rezignáció volt a hangjában, nem keserű, nem fájó: annak az embernek a rezignációja, aki arra van teremtve, hogy az egész világot boldoggá tegye pusztán lényének kisugárzó bájával, de egy arasznyi helyen is, de mindentől kifosztva is boldogan tud felkacagni, ha a kis unokája nyer a máriásban. És itt értettem meg teljesen a Blaha Lujza csodáját. Művészetének édes melegét, önfeláldozó munkájának elragadó varázsát, s egyénisége mesés szép kivirágzásának soha nem feledhető, a barlangok mélyét is megvilágító intenzitását.”³¹ A XIX. század utolsó éveitől fokozatosan visszavonuló színésznő 1909-ben Móricznak a vígjátéki hagyományt folytató *Sári bírójában* lépett fel.

Heltai Gyöngyi tanulmányában egy a híres primadonnák egymástól örökölt és egymásra utaló szerepei által szövődő „intertextus hálót” vázol fel, melyet primadonna-paradigmának nevez, utalva ennek a szerepkörnek a XIX. századi zenés színházi szórakoztatásban betöltött helyére. Ebben a kulturális jelenségben, illetve primadonna-kultuszban Blaha Lujzát tartja a legmeghatározóbbnak és legnyilvánvalóbbnak.³² A szerepkör fontosságát *A kis vereshajú* egyik fejezetének címe is érzékelteti: „*Primadonna kerestetik*”. Mivel az első fejezet (*A csengő város*) viszonylag rövid leírás, valójában az említett részben indul meg a kisregény cselekménye. Tulajdonképpen a többi szerepnek ekkor kell gazdára találnia, de a legnagyobb hangsúlyt a címszereplő kiválasztása kapja. A Holics Jankáról mintázott Kraudy Margitot teljesen váratlanul éri a felkérés. Egyrésztől kétely támadhat bennünk, hogyan fog megfelelni a primadonna szerepnek ez a tapasztalatlan, alig 16 éves, „a gyerekkor s a nagylányság határán” álló

²⁸ ADY ENDRE: *A vereshajú*. Debreceni Hírlap, 1899. március 14.

²⁹ KERÉNYI FERENC: *A magyar népszínmű*. In: *A magyar irodalom története 1800-tól 1919-ig*. Szerk. Szegedy-Maszák Mihály – Veres András. Budapest, 2007. Gondolat Kiadó, 238.

³⁰ CSEH, 2009. 47.

³¹ MÓRICZ, 1978. 334.

³² HELTAI GYÖNGYI: *Primadonna-paradigma. Blahától az „isteni Zsazsáig és Carola Cecíliától a Honthy-féle Cecíliáig”*. Metszetek, 2014. 1. sz. 82–116.

leány, aki „azt gondolta magában; istenem, én nem tudom, mi az a Vereshajú, de én kész vagyok az egész darabot estétől reggelig megtanulni az összeset, úgy, ahogy van, könyv nélkül.”³³ Másrésztől ő volt az egyetlen, aki elvállalta a felkérést, és „prepaként”, azaz tanítóképzős diáklányként feltételezhatték róla, hogy képes lesz megtanulni és eljátszani a szerepet. A fiatal kora egyébként nem volt rendhagyó, Blaha Lujza már 13 évesen önálló szerepeket játszott, s a regényben szintén nevesített Pálmai Ilka, a korszak egyik legünnepeltebb dívája alig haladta meg a 15. évét, amikor karénekesnőként színpadra lépett, 17 évesen pedig már a kedvelt vidéki primadonnák sorába emelkedett.

Móricz művéből az derül ki, hogy a többi szerep kiosztása sem volt problémamentes, s valószínűleg a műkedvelő színíelőadásokra általában jellemző, hogy elsősorban nem a szerepnek való megfelelés élvezett prioritást, hanem számos egyéb szempontot kellett figyelembe venni. Klopacskán volt, aki egyenesen sértésnek vette a rá szabott szerepet, másnak csak a szerep rövidege jelentett vonzerőt, s a rendezőnek nyilván mérlegelnie kellett a kiszemelt egyén társadalmi státusát, kapcsolatait, befolyását. Azt nem lehetett például megtenni, hogy a műbéli főjegyző lánya szerep nélkül maradjon. A regénybeli darabot rendező Glevitzky Józsi igyekezett mindenkit meggyőzni a szerepe helyességéről, de így is akadtak az olvasó számára humorosnak ható helyzetek, például amikor Pelargus Sári az egyik neki ajánlott szerepet sem akarta elvállalni, mert nem tudott azokkal azonosulni, vagy nem szerette volna, hogy az adott negatív karakterrel azonosítsák. Heves érzelmeit jól érzékeltetik a rendezőhöz intézett szemrehányó szavai: „Nem játszom! – kiáltotta. – Ezt nem játszom! Pfuj... Ilyeneket akarnak nekem adni, hogy játsszam! Kikérem magamnak! – és sírva fakadt.” Majd ugyanő később: „Ez szemtelenség, tudjátok – mondta –, ezt csak velem meri Józsi megtenni.” Majd végül: „Hogy én a saját testvéremnek, a bátyámnak az anyját játsszam! ... Engem nem fog Glevitzky Józsi sértegetni, kikérem magamnak.”³⁴ A rendezőnek hiába lett volna koncepciója a szereposztást illetően, az mindig felülbírálásra szorult. Természetesen, amikor lehetett, igyekezett meggyőzni a kiszemelteket például ilyen érveléssel: „Ha én lány volnék, akkor énnekem más szerep ebben a darabban nem is kellene.” vagy: „Itt a szereped. A legjobb szerep. Tamási játszotta, a legnagyobb magyar népszínműénekes.”³⁵ (Tamási József – találkozhatunk a névvel Tamássyként is írva – a népszínművek koronázatlan királya, hamar a közönség kedvence lett, Blaha Lujza állandó partnere volt, a kettőjük által fémjelzett időszak a magyar népszínmű fénykora.) Az sem volt lényegtelen, hogy a regénybeli műkedvelő előadásban ki kinek lesz a partnere. Egyfajta presztízst jelentett, ha valakinek magasabb társadalmi státusú vagy tehetősebb társa akadt. Kraudy Margit anyja például így kommentálta lánya primadonna-szerephez való jutását: „A milliomos Ritter fia lesz a partnere.”³⁶ Vagy egy másik szöveghelyen azt olvashatjuk, hogy „Gáger Lojzi, a Gáger Antal őrmester és tűzoltó nagy jövőjű fia is meg volt elégedve, hogy ő a Noll-cég örökösének lesz az

³³ MÓRICZ, 1954. 22.

³⁴ MÓRICZ, 1954. 35.

³⁵ I. m., 36.

³⁶ I. m., 53.

apja.³⁷ Voltak köztük rátermettebbek, és voltak kevésbé tehetségesek, amit a próbák is bizonyítottak. A kisregény harmadik és negyedik fejezete ad erről árnyaltabb képet, a fejezetcímek – *Mindenki szerepet tanul* és *A próbák hőskora* – a darab színre vitelének fázisaihoz igazodnak.

Leginkább a Jankáról mintázott Margit fejlődése szembevetendő, talán érezhető is Móricznak egyfajta elfogultsága vele szemben. Az a kislány, aki néhány napja még azt sem tudta, mi az *A vereshajú*, a harmadik próbán már kiigazítja a többieket, hiszen az összes szerepet tudja. Az elbeszélő így jellemzi a megmozdulásait: „Oly nagyszerűen kacagott fel, hogy a hangja csengett, s mindenki vele nevetett. Nem volt ez egy műkacagás, ahogy a primadonnák nevetnek, akik természetest tudnak játszani; kacagás volt, üde, csiklandós kislánykacagás, amely hasított és szívet ért.”³⁸ Móricz ettől függetlenül nagyra tartotta az amatőr színészeket, a műkedvelő előadás egyik értékét abban látta, hogy felszínre hozza ezeket a tehetségeket. A kisregényből vett részlet rámutat a próbák mélységeire, az egész folyamat személyiségfejlesztő és közösségépítő szerepére: „Egyáltalán csudálatos volt ez az egész műkedvelő játék. Ami a színészeknél csak játék, hang, üres buborék, bennük feloldódott, életigazsággá vált, egy szót nem fordítottak s nem fordítottak a szövegben, s oly meggyőződéssel mondták, mintha valóban az ő soruk fordult volna meg a szón. Mennyire hasonlít az emberek élete egymáshoz, mennyire egy múltból, egy ősből eredt az élet, mintha önmagára ismert volna mindenki a neki kiosztott szerepben, mintha elmúlt életek, eltolódott századok reparálódtak volna helyre.”³⁹ *A Színházi Élet* hasábjain 1934-ben megjelent *Östehtések a színpadon* című írásában így vélekedik erről: „Elég gyakran látok műkedvelő előadást, ahol földművesek a színészek. De még nem láttam olyat, amely meg ne lepett volna azzal, hogy a remeklésnek egy-két vagy egész csomó példája ne tündökölt volna fel benne. ... Különösen a humorban gazdagok ezek a falusi színészek. Emlékezem egy előadásra egy tanyai iskolában; semmiféle színház az őshumornak azt a vastag és pofozásban, testi erőben oly vaskos kiadását nem produkálhatja, mint azok a gépészinások, akik ott dolgoztak. Arisztophanész örült volna nekik.”⁴⁰

*A kis vereshajú*ból az is kiderül, mennyire fontosak az előadásban a dalok. Nyilván magának a népszínműnek meghatározó jegye a népdal, de leginkább a vegyes zeneiség, sok esetben műdaloknak a folklorizációjáról beszélhetünk. A népdalokat különösen nagy gonddal összeválogató Szigligeti kapcsán például ki szokták emelni, hogy olyan alkotótársakat nyert meg magának, mint Egressy Béni, Szerdahelyi József vagy Erkel Ferenc.⁴¹ Lukácsy színművében, *A vereshajú*ban a kritika kezdetben nem látta az áttörő sikert, viszont azt Verő György is megjegyezte, hogy „a beleszótt dalok pompásak”.⁴² A színlapokon Erkel Elek neve szerepel a darab zeneszerzőjeként. Erkel Ferenc második fia igazán termékeny volt a népszínmű műfajában. Lukácsy

³⁷ I. m., 37.

³⁸ I. m., 59.

³⁹ I. m., 70.

⁴⁰ MÓRICZ, 1978. 826.

⁴¹ CSEH, 2009. 44.

⁴² VERŐ, 1926. 135.

népszínműveihez írott zenéin kívül maradandóak Csepregy Ferenc műveihez, főként a *Sárga csikó*hoz és a *Piros bugyelláris*hoz írott kísérőzenéi. A karnagyként is remeklő művész a népi anyagot módszeresen gyűjtötte össze. A *Vereshajú* összes kedvelt dalait tartalmazó kiadványban nyolc számozott dalt találhatunk,⁴³ melyek sorrendben a következők: *Lehullott a rezgő nyárfa* (Kata); *Nem szól a tilinkóm* (András); *Dínom, dánom, sum sum sum* (Jankó); *Fecském, fecském* (András); *Hallod-e kis leány* (Kata); *Tisza mentén* (Kata); *Hullámzó Balaton tetején* (Kata) és *Csipke bokor* (Kata).⁴⁴ Lukácsy színművét átnézve viszont ettől több dalt találunk a szövegbe ékelve, mind szóló-, mind karénekként. Ilyen népdal például a *Vadgalamb szállt Sajóparti fűzesre* (Kata), a *Temetőben láttalak meg legelébb* (Ferde), a *Nincs édesebb mint a méz* (Boris), a *Cegléd körül van egy malom* (karének) vagy a *Sárgarigó, sárgarigó most hullatja a tollát* (közös záróének), de műdalra, illetve műdalrészletre is ráakadhatunk, mint amilyen Szász Károly *Fülemile dal* (Boris) című alkotása, valamint említést kell tennünk egy népballada-töredékről, ami az „Esteledik, szól a gulya kolompja” sorral (karének) kezdődik. Móríciz kisregényben az említettek közül öt dal köszön vissza, némelyik egy-egy sorral, némelyik több versszakkal. Nyilván már a Lukácsy-műben is jelentősége van annak, hogy melyik dalt ki énekli, s az adott dalszöveg az események láncolatába hogyan kapcsolódik, és hogyan teljesíti ki a jelentést. Amikor például Ferde és Kata jövőképét már a darab elején beárnyékolja a fiú anyjának a vagyoni különbség táplálta nemtetszése, nem véletlenül énekli Kata a *Lehullott a rezgő nyárfa* kezdetű dalt. Az „Isten hozzád édes, Isten hozzád kedves / Együtt élnünk nem lehet” sorok a fiatalok közös sorsának kilátástalanságát erősítik. Vagy a második felvonás 10. jelenetében konatív funkciót kap a nóta, Kata énekével csalják ki a házból Zsófit, s itt történik meg a nagy találkozás az apa és a még soha nem látott lánya között. Az ekkor felhangzó dal szövege nem is lehetne közvetlenebb: „Hallod-e kislány, hallod-e? / Mit fütyül a rigó kertedbe? / Ide csalogat a kismadár, / Mert kire te most vársz, erre jár.” Móríciz a dalszövegekhez hű marad, de a kisregényében azokat helyenként öncélúan használja fel, nem másolja Lukácsyt. A *Hullámzó Balaton tetején* című nótát például nem a Szilaj Katát alakító Kraudy Margit szájába adja, hanem egy jól komponált jelenetben együtt énekelte a segédjegyzővel (Fakó Feri) és szállásadójával (Schweszta Kátl), majd bekapcsolódik hozzájuk annak lánya, Kraft Léne is. A dalnak ebben az esetben múltidéző funkciója van, hiszen Schweszta Kátl számára megelevenít egy lánykori kirándulást és egy már-már feledésbe merült szerelmet. Bár ő a mostani előadáson nem szerepel, ily módon mégis részévé válik annak a közös élménynek, ami, mint látjuk, korokon és generációkon átívelve teremthet kapcsolatokat. Más szöveghelyek is bizonyítják, hogy a műkedvelő előadás azoknak az életére is hatást gyakorol, akik semmilyen szerepet nem játszanak benne: „Minden házban megtárgyalják a mai délutánt. A fiatalok túlzott vígsága átragad a többi családtagokra, s az aprók s a nagyok mind a Glevitzky tanítóéknál lefolyt jeleneteket tárgyalják”⁴⁵ A dalokat nemcsak azok ismerik meg, akik majd a darabban énekelni fogják, hanem szinte az egész közösség részévé válik ennek a

⁴³ A vereshajú, Lukácsy Sándor népszínművének összes kedvelt dalai, Budapest, é.n. Táborszky és Parsch.

⁴⁴ Zárójelben szerepeltetem azoknak a szereplőknek a nevét, akik a Lukácsy-darabban éneklék az adott dalt.

⁴⁵ MÓRICZ, 1954. 46.

kulturális eseménynek. A primadonna dalai megragadtak a kívülállókban is: „estére az egész városka az ő nótáival volt tele, s a patikussegéd az ablakban a virágok közt szívszakadva fújta, hogy „Langyos szellő – langyos szellő... / Langyos szellő, vidd el hozzám a hangom...”⁴⁶ Az említett dalok némelyike ma is népszerű, helyenként feltűnnek nótastegeken, tehetségkutatókon, különböző átdolgozásaikkal, hangszeres feldolgozásaikkal az igényesebb stílusoktól a mulatók műfajokig a legváltozatosabb formákban találkozhatunk.

A dalbetéteken kívül érdekes intertextusa a Móricz-műnek két Reviczky-részlet. Margitka pozsonyi élményei és az ottani udvarlójának emléke megidézi Reviczky Gyula *A pozsonyi ligetben* című versét, melyből Móricz három versszakot – a költemény felét – átemelt a kisregényébe. Margitka létállapotát jól kifejezik Reviczky nosztalgikus-melankolikus sorai, melyekkel Móricz valószínűleg tisztelni szeretett volna egyik kedvenc költője előtt, akiről az első jelentős tanulmányát írta 1902-ben az *Uránia* számára. Gondos felkészültséget mutat Móricznak ez a fiatalkori tanulmánya, pályakezdésének fontos dokumentuma, mely már ekkor kirajzolta szellemi érdeklődésének, írói, gondolkodói fejlődésének irányait.⁴⁷ A tanulmány által megidézett kötet-, illetve cikluskezdő vers első két sora bekerült *A kis vereshajúba*: „Ábrándjaim derűs világát / Beárnyékozta szenvedés”. Az említett idézetek hozzájárulnak ahhoz az elégikusan idilli hanghoz, ahhoz a kedélyességhez, ami inkább jellemzője Mikszáthnak, semmint Móricznak.⁴⁸ A kisregény végéhez közeledve eljutunk a harmóniának és az összhangnak a legmagasabb fokára, amikor szabad függő beszédben hangzik el a következő mondat: „Most meg kell állani az időnek, hogy így maradjon és éljen örökké.”⁴⁹ De az idő nem áll meg, s néhány sorral később hírt kapunk egy párbajról, ami az idillt megtörve a mű tétjének gondolt előadást is lehetetlenné teszi. „A halál szele csapott be a nyári, a kora nyári lelkek víg társaságába, sárga leveleket söpört le ez a szél az ijedten zöld, életre ácsorgó ifjú életek e bokrai közt.”⁵⁰ Még ha a mű minden szereplője higgadtan és beletörődéssel fogadja a történeteket, valami megtört, valami félbemaradt, a szép s nagy dolgok hosszú készülését váratlan és gyors halál követte, hogy Móricz művet záró kifejezéseivel éljünk.

Nagy Péter már a szöveg 1954-es kötetmegjelenése elé írt bevezető tanulmányában megjegyzi, hogy „minden báj, derű és a társadalmi problémáktól való szinte szándékos elfordulás ellenére Móricz nem tudja megtagadni már kialakult realista önmagát, s a rózsaszín szemüvegen is keresztülvillog a valóság nyers színe.”⁵¹ Sturm Lászlóval szintén egyetérthetünk abban, hogy ez a mű nem „naivan problémátlan”,⁵² Szilágyi Zsófiával pedig, hogy a fentiek ismeretében „csak látszólag idilli”.⁵³ Én azt gondolom,

⁴⁶ I. m., 62.

⁴⁷ VARGHA KÁLMÁN: Móricz Zsigmond fiatalkori tanulmányai. Irodalomtörténet, 1960. 4. sz. 229–252.

⁴⁸ Vö. STURM, I. m., 369.; SZILÁGYI, I. m., 193.; BENYOVSZKY, I. m., 192.

⁴⁹ MÓRICZ, 1954. 87.

⁵⁰ I. m., 88.

⁵¹ NAGY PÉTER: Bevezetés. In: MÓRICZ ZSIGMOND: A kis vereshajú – elbeszélések, Budapest, 1954. Szépirodalmi Könyvkiadó. 5.

⁵² STURM, 2015. 370.

⁵³ SZILÁGYI, 2021. 201.

hogy nem nevezhetjük befejezetlennek vagy elhibázott zárlatúnak, ebben a formában is eléri a célját, rámutat azokra a problémákra, amelyeket akkor sem lehetett volna jobban feltárni, ha a műbeli előadás megtartásra kerül. Természetes, hogy a hagyományos történetvezetéshez szokott olvasó hiányolja a kisregény végéről azt az eseményt, ami az egész szöveg réjtjének látszott, de a mű az értelmezésben így is megadja azokat a támpontokat, amelyek történelmi kortól és helyszíntől függetlenül a befogadó segítségére lehetnek. Szép példáját nyújtja annak, hogy egy soknemzetiségű közegben hogyan kovácsolhatja össze a közös cél az embereket. Móricz explicit kimondja a műben: „ledőltek a faji s műveltségi s mindenféle fajta korlátok.”⁵⁴ Még ha nem közvetlenül, de a Lukácsy-mű is horizontot nyit erre a kérdéskörre, hiszen ott a vereshajú elutasítása szintén felveti az asszimiláció dilemmáit.⁵⁵ A népszínműben elhangzó közmondás – Veres kutya, veres ló, veres ember egy se jó – közvetlenebb jelentésben az előítéletek foglalatára vonatkozhat, a „más”-ként való érvényesülés problematikája is megjelenhet benne. Legyünk akár egy felvidéki városban a hegyek között vagy az Alföldön, (ahogy *A vereshajú* színlapján szerepel: Történik egy tiszavidéki faluban és környékén), a körülöttünk élők tiszteletben tartása, egymás értékeinek felismerése és elfogadása teremtheti csak meg az összhangot. Szilaj Kata és Kraudy Margit sok mindenben különböznek, abban viszont párhuzamot képezhetünk közöttük, hogy aktív hősként elfogadják a rájuk mért feladatokat, legjobb tudásuk és képességük szerint igyekeznek helytállni abban a szituációban, amelybe sodorta őket az élet. Szilaj Kata ezzel a szemlélettel vívja ki a környezete és a kezdetben őt kirekeszteni szándékozó Sajgóné elismerését, Kraudy Margit pedig egy ismeretlen felső-klopacskai kislánként kapja meg a primadonna-szerepet, s elszántsága és céltudatossága révén nyeri el a közösség elismerését. A Lukácsy-darabban az események jóra fordulásához szükséges a szereplők részéről a hibák belátásának, a bocsánatkérésnek a képessége, az indulatokon való uralkodás, de ezen felül a legtöbbet épp azok tudják tenni a konfliktusok megoldásáért, akiket megbélyegeznek, kivetnek, lenéznak. Szilaj Kata mellett így válik az események alakítójává Veréb Jankó, a nincstelen árva fiú, mindenki céltáblája. A maga módján Móricz műve is „vereshajú”, a *Színházi Életben* való megjelenése okán már a recepciótörténetének kezdetén gyanakodva szemlélt alkotás. A befogadástörténete az elmúlt évek tanulmányainak és talán ennek az írásnak köszönhetően gazdagodhat annyival, hogy nagyobb nyitottsággal forduljunk Móricz ezen alkotása felé, s a népszínművekkel szemben se legyünk előítéletesek, hiszen ennek a letűnt műfajnak is lehet aktuális üzenete a jelenünk számára.

⁵⁴ MÓRICZ, 1954. 70.

⁵⁵ Vö. HELTAL, I. m., 89.

Felhasznált irodalom:

- ADY ENDRE: A vereshajú. Debreceni Hírlap, 1899. március 14.
- ÁFRA JÁNOS: Móricz Zsigmond A kis vereshajú című regényének valóságalapja. Irodalomtörténet, 1969. 1. sz. 172–181.
- BENYOVSZKY KRISZTIÁN: Fosztogatás – Móricz-elemzések. Pozsony, 2010. Kalligram, 181.
- BODNÁR MÓNIKA: Etnikai és felekezeti viszonyok a Felső-Bódva völgyében a 20. században. Komárom–Dunaszerdahely, 2002. Fórum Társadalomtudományi Intézet.
- CsÁKY KÁROLY: Vándorszínészek, színtársulatok és a helyi színjátszás egy kisváros életében. 2020. Felvidék.ma. <https://felvidek.ma/2020/05/vandorszineszek-szintarsulatok-es-a-helyi-szinjatszas-egy-kisvaros-eleteben/> [2022.07.10.]
- CSEH GIZELLA: A népszínmű tündöklése és bukása – magyar művelődéstörténeti pillanatképek. Zempléni Múzsza, 2009. 4. sz. 38–50.
- GOMBOS ANDOR: A magyar népszínmű története. Mezőkövesd, 1933. Balázs Ferenc könyvnyomdája.
- HELTAI GYÖNGYI: Primadonna-paradigma. Blahától az „isteni Zsazsáig és Carola Cecíliától a Honthy-féle Cecíliáig”. Metszetek, 2014. 1. sz. 82–116.
- KERÉNYI FERENC: A magyar népszínmű. In: A magyar irodalom története 1800-tól 1919-ig. Szerk. Szegedy-Maszák Mihály – Veres András. Budapest, 2007. Gondolat Kiadó.
- LUKÁCSY SÁNDOR: A vereshajú. Budapest, 1877. /Népszínház könyvtára, 11./
A vereshajú, Lukácsy Sándor népszínművének összes kedvelt dalai, Budapest, é.n. Táborosky és Parsch.
- MÓRICZ ZSIGMOND: A kis vereshajú – elbeszélések, Budapest, 1954. Szépirodalmi Könyvkiadó.
- MÓRICZ ZSIGMOND: Tanulmányok I. Szerk. Szabó Ferenc, Budapest, 1978. Szépirodalmi Kiadó.
- NAGY PÉTER: Bevezetés. In: MÓRICZ ZSIGMOND: A kis vereshajú – elbeszélések, Budapest, 1954. Szépirodalmi Könyvkiadó.
- STURM LÁSZLÓ: A vég előtti idő szépsége: Móricz Zsigmond: A kis vereshajú. In: Varietas Europica Centralis – Tanulmányok a 70 éves Kiss Gy. Csaba tiszteletére. Szerk. Ifj. Bertényi Iván – Géra Eleonóra – Mészáros Andor. Budapest, 2015. ELTE Eötvös Kiadó. 369–380.
- SZÁNTÓ GYÖRGY: József Attila Prágában. Irodalmi Szemle, 1975. sz. 4. 290–293.
- SZILÁGYI ZSÓFIA: Pályakezdés a pálya közepén? Móricz A kis vereshajú című regénye a Színházi Életben. In: Pályakezdés, karrierút, irodalomtörténet – Tanulmányok. Szerk. Radnai Dániel Szabolcs – Rétfalvi P. Zsófia – Szolnoki Anna. Pécs, 2021. Verso Folyóirat.
- Színházi Élet, 1922. 39. sz. 27.

SZÓRÓ ILONA: A műkedvelő tevékenység közösségformáló szerepe az olvasókörökben.

Kulturális Szemle, 2015. 1. sz.

<https://www.kulturalisszemle.hu/3-szam/nemzetkozi-kitekintes/szoro-ilona-a-mu-kedvelo-tevekenyseg-kozossegformalo-szerepe-az-olvasokorokban> [2022.07.10.]

TAMÁSKA MÁTÉ: Kassa-vidék településképei. Pozsony, 2013. Kalligram.

VARGHA KÁLMÁN: Móricz Zsigmond fiatalkori tanulmányai. Irodalomtörténet, 1960. 4. sz. 229–252.

VARGA JÓZSEF: Móricz Zsigmond: A kis vereshajú. Irodalomtörténet, 1955. 1. sz. 86–88.

VERŐ GYÖRGY: Blaha Lujza és a Népszínház Budapest színi életében. Budapest, 1926. Franklin Társulat.